Talabalarda kompozitsion yaxlitlikni idrok etish va badiiy tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish metodlari

Farxod Islomovich Sattarov
Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tasviriy san’at ta’limi jarayonida talabalarda kompozitsion yaxlitlikni idrok etish hamda badiiy asarlarni mustaqil tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslari tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi kompozitsion tafakkurni shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali ta’lim metodlarini aniqlash, ularning didaktik imkoniyatlarini ochib berish va amaliy mashg‘ulotlar jarayonida qo‘llash mexanizmlarini asoslashdan iborat. Ilmiy yangilik sifatida kompozitsion yaxlitlikni idrok etish va badiiy tahlil qilish jarayonlari o‘zaro bog‘liq kognitiv-ijodiy faoliyat sifatida talqin etiladi. Tadqiqot natijasida vizual kuzatish, qiyosiy tahlil, muammoli ta’lim, ijodiy topshiriqlar va refleksiv yondashuvning talabalar badiiy tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: tasviriy san’at ta’limi, kompozitsion yaxlitlik, badiiy idrok, badiiy tahlil, kompozitsion tafakkur, vizual savodxonlik, estetik tarbiya, ijodiy faoliyat, rangtasvir, pedagogik metodlar, fazoviy munosabat, badiiy obraz

Methods for developing students’ abilities to perceive compositional unity and conduct artistic analysis

Farxod Islomovich Sattarov
Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: This article examines the pedagogical and methodological foundations for developing students’ abilities to perceive compositional unity and independently analyse works of art within the framework of fine arts education. The primary objective of the study is to identify effective teaching methods that contribute to the development of compositional thinking, explore their didactic potential, and substantiate the mechanisms for their application in practical classes. The scientific novelty of the study lies in interpreting the perception of compositional unity and artistic analysis as interconnected cognitive and creative processes. The study substantiates the importance of visual observation, comparative analysis, problem-based learning, creative assignments, and reflective approaches in developing students’ artistic thinking.

(cc) BY

Keywords: fine arts education, compositional unity, artistic perception, artistic analysis, compositional thinking, visual literacy, aesthetic education, creative activity, painting, teaching methods, spatial relationships, artistic image

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida bo‘lajak tasviriy san'at o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ularning badiiy-estetik dunyoqarashi va mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tasviriy san'at yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarning kompozitsion yaxlitlikni idrok etish va badiiy asarlarni mazmunan tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki kompozitsion yaxlitlikni anglash rassom yoki pedagogning nafaqat tasviriy savodxonligini, balki badiiy tafakkuri, estetik baholash qobiliyati va ijodiy qaror qabul qilish salohiyatini ham belgilaydi. Zamonaviy vizual madaniyatning jadallik bilan rivojlanishi, turli tasviriy ifoda vositalarining kengayishi hamda raqamli san'atning ta'lim jarayoniga kirib kelishi mazkur ko‘nikmalarni shakllantirishning yangi metodik yondashuvlarini ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

Kompozitsion yaxlitlik tushunchasi tasviriy asardagi barcha elementlarning mazmuniy, shakliy, rangtasviriy va fazoviy jihatdan o‘zaro muvofiqlashgan tizimini anglatadi. Bunda alohida tasviriy unsurlar mustaqil estetik qiymatga ega bo‘lishi bilan birga, umumiy badiiy g‘oyani ochib berishga xizmat qiladi. Kompozitsiyaning yaxlitligi uning ichki muvozanati, ritmik tuzilishi, proporsional munosabatlari, kontrast va nyuanslar uyg‘unligi hamda kompozitsion markazning mazmuniy jihatdan asoslanganligi orqali namoyon bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan, kompozitsion yaxlitlikni idrok etish oddiy ko‘rish jarayoni emas, balki vizual axborotni tahlil qilish, qismlar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash va ularni umumiy badiiy mazmun bilan bog‘lashga asoslangan murakkab bilish faoliyatidir.

Mazkur jarayonning nazariy asoslarini o‘rganishda Gestalt psixologiyasi vakillarining yaxlit idrok haqidagi qarashlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu ilmiy yo‘nalishda insonning vizual idroki alohida elementlarni oddiy yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro munosabatlarga ega yaxlit struktura sifatida qabul qilishi ta'kidlanadi. Rudolf Arnheimning vizual tafakkurga oid tadqiqotlari ham badiiy idrokning faol fikrlash jarayoni bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi. Demak, talabaga san'at asarini kuzatish jarayonida faqat tasvirlangan predmetlarni aniqlash emas, balki shakllar o‘rtasidagi muvozanat, vizual yo‘nalish, ranglar munosabati va mazmuniy markazni anglashni o‘rgatish zarur. Bunday yondashuv badiiy asarni yuzaki baholashdan uning ichki strukturasi va estetik mohiyatini chuqur anglashga o‘tish imkonini beradi.

Talabalarda kompozitsion yaxlitlikni idrok etish ko‘nikmalarini rivojlantirishda vizual kuzatish metodi muhim didaktik vosita hisoblanadi. Ushbu metod orqali

(cc) BY

talabalar rangtasvir asarlarini izchil kuzatish, asosiy va ikkilamchi elementlarni farqlash, kompozitsion markazni aniqlash, tasviriy unsurlar o‘rtasidagi fazoviy munosabatlarni tahlil qilishga o‘rganadilar. Bunda pedagog tomonidan yo‘naltiruvchi savollar berilishi, turli kompozitsion yechimlarning namoyish etilishi va kuzatish natijalarining muhokama qilinishi samarali natija beradi. Muhimi, kuzatish jarayoni tayyor xulosalarni o‘zlashtirishga emas, balki talabaning mustaqil fikrlashi va vizual tahlil qilish qobiliyatini faollashtirishga yo‘naltirilishi lozim.

Qiyosiy tahlil metodi ham kompozitsion tafakkurni shakllantirishda katta imkoniyatlarga ega. Bunda talabalar bir mavzuda yaratilgan, biroq kompozitsion qurilishi, rang yechimi, obrazlar joylashuvi va plastik ifodasi bilan farqlanuvchi asarlarni o‘zaro taqqoslaydilar. Natijada ular badiiy mazmunning turli kompozitsion vositalar orqali qanday ifodalanishini anglay boshlaydilar. Masalan, markazlashgan va erkin kompozitsiyalarni qiyoslash orqali muvozanat, vizual dinamika va tomoshabin nigohining yo‘nalishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash mumkin. Ushbu metod talabada tayyor estetik mezonlarni takrorlash emas, balki mustaqil badiiy xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Muammoli ta’lim metodidan foydalanish esa talabalarning tahliliy va ijodiy faolligini kuchaytiradi. Mashg‘ulot davomida pedagog tomonidan kompozitsion jihatdan nomutanosib, mazmuniy markazi noaniq yoki ranglar uyg‘unligi buzilgan tasviriy namunalar taqdim etiladi. Talabalardan mavjud kamchiliklarni aniqlash, ularning yuzaga kelish sabablarini izohlash va muqobil kompozitsion yechimlarni taklif etish talab qilinadi. Bunday topshiriqlar nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va mustaqil ijodiy qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, bir muammoning bir nechta badiiy yechimini ishlab chiqish talabalar tafakkurida ijodiy moslashuvchanlikni shakllantiradi. Kompozitsion yaxlitlikni anglashda amaliy-ijodiy mashqlar alohida metodik ahamiyatga ega. Jumladan, bir xil mavzu asosida bir nechta kompozitsion variant yaratish, tasviriy elementlarning o‘rnini o‘zgartirish, ranglar nisbatini qayta tashkil etish, kompozitsion markazni turli joylarda joylashtirish kabi mashqlar talabalarni shakliy va mazmuniy munosabatlarni ongli ravishda boshqarishga o‘rgatadi. Bunda har bir ijodiy topshiriqdan so‘ng bajarilgan ishning kompozitsion tahlilini tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Talaba o‘z ishida qaysi yechimni tanlagani, uning badiiy maqsadga muvofiqligi va boshqa variantlardan ustun jihatlarini asoslab bera olishi kerak. Shu tariqa amaliy faoliyat nazariy mushohada va refleksiv tahlil bilan uzviy bog‘lanadi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida interfaol metodlar, xususan, kichik guruhlarda ishlash, ijodiy munozara, aqliy hujum va loyiha asosida o‘qitish ham samarali pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. Guruhli tahlil jarayonida talabalar bir asarning kompozitsion xususiyatlarini turli nuqtayi nazarlardan baholaydilar, o‘z qarashlarini

(cc) BY

dalillar bilan asoslaydilar va boshqa ishtirokchilarning fikrlarini tahliliy jihatdan ko‘rib chiqadilar. Bu esa badiiy tahlilning subyektiv taassurotlar doirasidan chiqib, asoslangan estetik mulohazalarga aylanishiga yordam beradi. Loyiha asosida o‘qitishda esa talabalar muayyan mavzu bo‘yicha mustaqil kompozitsiya yaratib, uning g‘oyaviy mazmuni, rang yechimi, shakliy tuzilishi va kompozitsion markazini izchil asoslaydilar. Raqamli texnologiyalardan foydalanish ham kompozitsion tahlil va idrok jarayonini takomillashtirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir. Grafik muharrirlar yordamida tasvir elementlarining joylashuvini o‘zgartirish, rang variantlarini sinab ko‘rish, tasvirning turli qismlarini taqqoslash va kompozitsion strukturaning o‘zgarishini kuzatish mumkin. Bunday vositalar talabalarga bir badiiy g‘oyaning turli vizual yechimlarini tezkor ishlab chiqish imkonini beradi. Biroq raqamli texnologiyalar an’anaviy tasviriy mashqlarni to‘liq almashtirmasligi, balki ularni to‘ldiruvchi va ijodiy izlanishlarni kengaytiruvchi vosita sifatida qo‘llanilishi lozim.

Mazkur metodlarni ta’lim jarayoniga joriy etishda ayrim metodik muammolar ham mavjud. Jumladan, talabalarning dastlabki tasviriy tayyorgarlik darajasidagi farqlar, badiiy asarlarni tahlil qilish tajribasining yetarli emasligi, nazariy bilimlarning amaliy faoliyat bilan to‘liq integratsiyalashmaganligi va baholash mezonlarining aniq belgilanmaganligi kutilgan natijalarga erishishni qiyinlashtirishi mumkin. Shu sababli kompozitsion yaxlitlikni idrok etish va badiiy tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayonida diagnostik kuzatish, bosqichma-bosqich murakkablashuvchi topshiriqlar, individual yondashuv va mezonlarga asoslangan baholash tizimini qo‘llash zarur. Baholashda faqat tayyor ishning estetik ko‘rinishi emas, balki talabaning kompozitsion qarorlarni asoslay olishi, tahliliy fikrlashi, muqobil yechimlar ishlab chiqishi va o‘z faoliyatini tanqidiy baholashi ham e’tiborga olinishi kerak.

Talabalarda kompozitsion yaxlitlikni idrok etish va badiiy tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish tasviriy san’at ta’limining muhim tarkibiy yo‘nalishi bo‘lib, u vizual idrok, estetik tafakkur va ijodiy faoliyatning o‘zaro integratsiyasiga asoslanadi. Tadqiqot natijasida vizual kuzatish, qiyosiy tahlil, muammoli ta’lim, amaliy-ijodiy mashqlar, interfaol metodlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish mazkur ko‘nikmalarni shakllantirishning samarali metodik vositalari ekanligi asoslandi. Mualliflik nuqtayi nazaridan, kompozitsion savodxonlikni rivojlantirishning eng muhim sharti talabani tayyor badiiy qoidalarni o‘zlashtiruvchi subyekt emas, balki mustaqil kuzatuvchi, tahlilchi va ijodiy qarorlar ishlab chiquvchi faol ishtirokchi sifatida shakllantirishdir. Shu maqsadda rangtasvir mashg‘ulotlarida nazariy tahlil va amaliy ijodiy faoliyatni uzviy birlashtirish, kompozitsion topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish hamda talabalarning mustaqil estetik mulohazalarini rag‘batlantirish tavsiya etiladi. Mazkur yondashuv bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini, badiiy tafakkurini va kompozitsion madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

(cc) BY

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ro‘zimamatova, S. I. Q. (2026, March). MODERN COMPOSITIONAL AND COLOR SOLUTIONS IN CREATING STILL LIFE COMPOSITIONS IN WATERCOLOR. In Altum International Conference Platform (No. 2, pp. 4-9).

2. Abdug‘Ani-O‘G‘Li, B. (2026). Innovative methods for revealing students’ individual abilities in painting classes. Science and Education, 7(3), 349-353.

3. Bobur Abdug’ani o’g, N. li.(nd). DEVELOPMENT OF STUDENTS’INDEPENDENT ACTIVITY IN PAINTING BASED ON CREATIVE TASKS [Data set]. Zenodo.

4. Bobur Abdug‘ani o‘g, N. (2026, April). O ‘ZBEKISTON RANGTASVIRIDA NATYURMORT JANRINING RIVOJLANISHI. In ART PEDAGOGIKANING ZAMONAVIY PARADIGMALARI, RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to ‘plami (Vol. 1, No. 1, pp. 122-126).

5. Bobur Abdug‘ani o‘g, N. (2026, April). QALAMTASVIR SAN ‘ATINING PAYDO BO ‘LISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI. In ART PEDAGOGIKANING ZAMONAVIY PARADIGMALARI, RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to ‘plami (Vol. 1, No. 1, pp. 232-236).

6. Nabiyev, B., & Soataliyeva, D. (2023). The Importance of Watercolor Technology in Thematic Still Life Work. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3(3), 436-439.

7. Abdug‘Ani-O‘G‘Li, B. (2026). Methodology for improving nature drawing skills in painting training based on innovative technologies. Science and Education, 7(7), 179-184.

8. Pulatov, D. S., & Kh, R. U. (2019). On fine arts and its varieties. Вестник магистратуры, (4-4 (91)), 89-90.

9. Raximov, H. U., & Oxunjonova, G. O. (2026). STEAM-ta’lim orqali tasviriy san’at ko‘nikmalarini shakllantirish usullari. Partner Conferences of the International Scientific Journal Research Focus, 1(2), 188–194. https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/2058

10. Raximov, H. U. (2026). Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini autopedagogik kompetentlikni rivojlantirish. Research Focus xalqaro ilmiy jurnalining hamkor konferensiyalari, 1(1), 28–33. https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/2028

11. Rakhimov, H. U. (2021). Major sculpture of Uzbekistan in the second half of the XX century. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 10(8), 102–107. https://doi.org/10.5958/2278-4853.2021.00610.8

12. Rakhimov, H. U. (2026). Pedagogical and psychological foundations for developing autopedagogical competence in prospective fine arts teachers. Claritas

Conference Platform, (9), 32–35. https://claritasconference.com/index.php/conf/article/view/138

13. Tuychiyeva, M. O. Q., & Odilboyeva, U. Z. Q. (2026). THE ROLE OF TECHNOLOGY IN LEARNING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE. European Review of Contemporary Arts and Humanities, 2(3), 3-6.

14. Odilboyeva, U. Z. Q. (2026, September). LINGUODIDACTIC METHODS FOR OVERCOMING LINGUISTIC DIFFICULTIES IN FOREIGN LANGUAGE (GERMAN) TEACHING. In Claritas Conference Platform (No. 9, pp. 28-31).

15. Abdurazzoqova, S. A. (2026). Natyurmort chizishda rang va yorug‘lik munosabatlarini o‘rganish. In “ART pedagogikaning zamonaviy paradigmalari, rivojlanish istiqbollari” mavzusidagi respublika anjumani (pp. 85–89). https://rf-library.uz/article/b80dfe64312b/fulltext.pdf

16. Adhamjon o‘g‘li, O. M. NATYURMORT KOMPOZISIYASINI TUZISHNING O ‘ZIGA XOS QONUN QOIDALARI..

17. Adhamjon o‘g‘li, O. M. NATYURMORT KOMPOZITSIYASIDA SHAKL, RANG, YORUG ‘LIK VA HAVO PRESPEKTIVASI.

18. Jomoldin o’g’li, K. S. SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT.

19. Sattarov, F. I. (2026, September). INTERACTIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AIMED AT DEVELOPING COMPOSITIONAL THINKING IN PAINTING EDUCATION. In Claritas Conference Platform (No. 9, pp. 24-27).

20. Islomovich, S. F. QALAMTASVIR MASHG „ULOTLARIDA TALABALARNI KOMPOZISIYA OID BILIM VA MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH.